

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Бороденко Олени Анатоліївни
«Шлюб і родина православного населення Лівобережної України другої
половини XVIII – першої половини XIX століть: соціально-
демографічний аспект»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеці-
альністю 07.00.01 – історія України.**

Дисертаційне дослідження О. А. Бороденко без сумніву можна віднести до числа тих, в яких реалізуються нові перспективні для вітчизняної історичної науки проблеми. Актуальність роботи полягає в тому, що в центрі уваги опинився один із визначальних, переломних і водночас доволі суперечливих періодів – другої половини XVIII – першої половини XIX ст., без вивчення якого складно наблизитися до розуміння нової та новітньої історії України.

У монографії обрано один із маловивчених у контексті соціальної історії регіон Лівобережної України, тому рецензовану роботу можна віднести до таких модерних напрямів гуманітарних досліджень як локальна соціальна історія, регіоналістика, що останнім часом набули популярності в Україні. Авторка спробувала схарактеризувати все ще недостатньо поширені у сучасній українській історіографії сюжети соціальної історії в контексті дослідження сільського й міського соціумів окресленого періоду. Подібні наукові дискурси міждисциплінарного характеру вимагають звернення до матеріалів різножанрових джерел і відмінно тематичних доробків вітчизняних і зарубіжних авторів. Такі дослідження вимагають досить значного обсягу роботи, наполегливості, копіткої архівної евристики, опрацювання солідних джерельних комплексів і тому сміливість авторки тут варто привітати.

Доречно також звернути увагу на такий ракурс дисертації, як її історико-демографічне спрямування, що виглядає цілком логічним продовженням низки досліджень з історії Гетьманщини, зокрема Полтавщини XVIII ст. Проте інтелектуальних продуктів цього напрямку з історії XIX ст. назагал практично немає, що підкреслює новизну й визначає перспективність розв'язуваних проблем аналізованої праці. Крім того історико-демографічні студії ґрунтуються на вивченні статистичних джерел фіскального або церковного спрямування із використанням математичних методик, які підкреслюють важливість

цифрових даних у розумінні генези основних демографічних і суспільних процесів. Дослідник, який занурюється у світ квантитативних методик, натрапляє на часову та скрупульозну працевитратність. Це також вирізняє та підкреслює унікальність подібних досліджень.

Важливо, що дисертація виконана в дисциплінарних полях «жіночої історії», історії повсякдення з особливим наголосом на розгляді шлюбно-родинних відносин та в їхньому контексті фемінних особливостей, адже питання жіноцтва посіло пристойне місце в пропонованій роботі. У центрі дослідницької уваги авторки постає інститут шлюбу та сім'ї православного українського населення з його докорінними християнськими нормами, звичаями та народними традиціями, які саме в цей час набули законодавчої регламентації. Тому монографія підкреслює водночас соціорелігійну спрямованість. Утім, як слушно зауважує й сама дослідниця, вивчення українського населення як зазначеного, так і будь-якого іншого історичного періоду, передбачає апелювання до мультикультурного світобачення та взаємовпливів людей різних віровчень, соціокультурних практик.

Звернення до проблем родинності, шлюбу та жінки з урахуванням релігійного аспекту тієї епохи вже самі по собі викликають підвищений науковий інтерес і підкреслюють безсумнівну актуальність роботи. Схвально сприймаємо звернення до законодавчо-регламентаційної сфери в аналізі шлюбно-родинних відносин, щоправда вживання соціоправового аспекту в роботі описано дещо побіжно. Авторка розташовує своє дослідження на перетині низки надзвичайно затребуваних нині напрямів історичних досліджень, поєднання яких демонструє обізнаність й ерудицію дисертантки. Притому авторське усвідомлення міждисциплінарного характеру власного дослідження продемонстровано, в першу чергу, в методологічній частині твору, а можливо варто було б у вступі, де актуальність виписана дещо лаконічно.

Основні проблеми, що постали перед авторкою, – це необхідність врахування історіографічної традиції, формування джерельної бази, визначення об'єкту, предмету, мети й завдань, вироблення адекватної структури роботи – в постановочному плані були сформульовані у вступі та першому розділі. Виконання основних кваліфікаційних вимог дало можливість загалом зрозуміти ав-

торський задум і шляхи його реалізації. Змістова частина монографії логічно вибудована. Професійно визначена також практична та наукова новизна дисертації, особистий внесок автора. Погоджуючись з авторським баченням цих частин твору та дослідженням загалом, хочу висловити й деякі міркування.

Аналізований перший розділ монографії привертає увагу масивом наукових праць зарубіжних авторів із широкою географічною палітрою: американських, французьких, англійських, італійських, польських, південнокорейських та інших. Така увага до світового контексту безумовно підвищує вартість дослідження Олени Бороденко. Утім дисертантка у пункті 1.1. не згадала російського медієвіста А. Гуревича, англійського історика культури П. Берка, радянського історика С. Шамрая, української етнологині І. Ігнатенко та інших, до праць яких звертається.

Викликала зацікавлення рідко цитована вітчизняними дослідниками класифікація актових документів, упорядкована Інститутом української археографії в 1993 р., якою послуговується авторка. Представлена класифікація вдало узгоджується з комплексом використаних джерел окресленої проблеми та доволі повно демонструє згрупованість письмових актів цього періоду. Особливо вирізняються опрацьовані джерела церковно-статистичного характеру, які позитивно дивують своєю кількістю та масивністю. Важливо, що авторка не обмежується регіоном Лівобережної України, а й задіяла в компаративних сюжетах метричні, шлюбно-обшукові та сповідні книги Правобережного регіону України. Проте, на мою думку, можливо було б ще більше розширити їхню кількість та обраховані за ними цифрові дані.

Стисло, але змістовно й осмислено представлена методологічна основа праці. Авторка репрезентує як загальні підходи, вироблені в рамках наукознавства та соціальної історії, так і специфіку їх використання для вирішення завдань конкретно-історичного дослідження з елементами новітніх інформаційних досягнень.

Певне зацікавлення викликав другий розділ дисертації, який має джерелознавчу спрямованість і присвячений актовим документам, що визначали закон-

ність укладеного шлюбу. Як на мене, ця частина роботи дещо перевантажена поглибленим аналізом документації та відповідно є нераціонально розширеною. Проте ці зауваження не піддають сумніву важливість і необхідність «звучання» цього розділу в контексті заявленої проблеми дослідження, опрацьованих облікових джерел та проведених історико-демографічних досліджень.

Третій та шостий розділи побудовані на методологічних засадах історії повсякдення, соціорелігійної історії та мікроісторії. Розділи насичені фактологічним матеріалом, який підкріплений прикладами з життя родин і ситуативними колізіями окремих людей. Щоправда, Олена Анатоліївна дещо заглиблюється у фактичний розгляд окремих сімейних сюжетів, тому інколи їм не вистачає авторських суджень та інтерпретацій. Цікавим видається нам розділ, що присвячений девіаціям. Певною мірою революційними можна вважати описані історії статевих перверсій чоловіків, однак шостий розділ здебільшого аналізує поведінку жіноцтва, тому дещо не зрозуміле звернення до обговорення чоловічих статевих відхилень.

У четвертому і п'ятому розділах О. А. Бороденко підняла цілий ряд проблем із життя родин історико-демографічного характеру. Спираючись на статистичні джерела, авторка демонструє різні методики подібних досліджень, що примножують наукову новизну монографії. Ці розділи цілком обґрунтовані та логічно структуровані, насичені побудованими авторкою таблицями, діаграмами, графіками, які містяться як безпосередньо в тексті, так і в багаточислених додатках, унаочнюючи кожне висловлене положення. Важливо підкреслити скрупульозність і величезний обсяг проробленого дисертанткою. Завдяки цьому створюється доволі послідовна й повна картина щодо місця обраних для розгляду проблем шлюбних відносин і демографічної поведінки того населення. Текст насичений демографічними й географічними термінами, що зайвий раз демонструє міждисциплінарний і комплексний підходи застосування компаративних методик, володіння О. А. Бороденко різними стилями наукового письма.

У прикінцевій частині підведені загальні підсумки, які є достатньо аргументованими й обґрунтованими, логічно пов'язаними з основним змістом дисертації. Висновки як по розділах, так і по дисертації загалом повністю впливають із поставлених завдань та адекватно відображають результати дисертаційного дослідження. До позитивів дисертації відніс би і цікаві, зведені у аналітичні таблиці додатки.

Акцентуючи увагу на позитивних сторонах дисертаційної роботи, вважаю за доцільне висловити ще деякі побажання та уточнення крім вищезгаданих.

Важливою складовою шлюбних стосунків є питання кровної спорідненості, яке неодноразово згадується у тексті дослідження. На мій погляд, доречно було би детальніше зупинитися правових аспектах визначення родинних взаємовідносин подружжя та особливостях практичного обчислення ступені спорідненості у різних частинах України.

Авторка детально аналізує різноманітні документи, які надавалися до церков напередодні укладання шлюбу. Працюючи з подібними блоками документів на теренах Поділля, натрапляв на окремі випадки генеалогічних схем представників нижчих верств населення. Відтак виникає питання, чи зустрічаються подібні малюнки на Лівобережжі та чи використовувала авторка генеалогічні схеми та розписи місцевого дворянства, яке також належало до православного населення.

Так само викликає питання і до визначення категорії населення, яка стала об'єктом дослідження. На наш погляд, приналежність до православного віросповідання є занадто широким критерієм, який не дозволяє детально проаналізувати відмінності шлюбного і родинного життя різних верств регіону.

На завершення відзначу, що текст роботи відзначається структурованістю і самостійністю думки авторки, вмінням логічно й послідовно викладати матеріал, формулювати наукову проблему, ставити завдання щодо її вирі-

шення, усвідомлено обирати ефективний пізнавальний інструментарій, адекватно й прозоро передати зміст дослідження науковим стилем.

Автореферат загалом адекватно відбиває основний зміст дисертаційного дослідження, хоча 1 розділ порівняно з іншими дещо розлогий.

Основні положення роботи та наукові результати пройшли необхідну апробацію. Відзначимо велику кількість опублікованих статей за роки докторантури, особливо тих, які індексуються в наукометричних базах даних Scopus і Web of Science.

Враховуючи вищенаведене, а також обґрунтованість отриманих результатів, наукову новизну й практичне значення роботи, вважаю, що дисертація Бороденко Олени Анатоліївни «Шлюб і родина православного населення Лівобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX століть: соціально-демографічний аспект» є актуальним, цілком самостійним, завершеним й оригінальним науковим дослідженням, виконаним на високому професійному рівні, яке повністю відповідає всім вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,

директор Державного архіву Вінницької області Ю. В. ЛЕГУН

16.02.2021.